

## Pestallozzi unokafivére a német reformátusok szolgálatában

*210 évvel ezelőtt, 1801-ben kezdte meg lelkészi szolgálatát  
Johann Heinrich Fäsi Balmazújvárosban*

„Német református falu kevés van Csonka-Magyarországon, ilyen pl. Bonnya, Udvari, Gyöng, Bonyhád, Hidas, Harta és még néhány, a Jugoszláviához került Bácskában.”<sup>1</sup> – Hóman felsorolása nem teljes, hiányzik belőle például Nagyszékely, Mórág, Vadkert és Balmazújváros. Ha a német gyülekezetek lelkészeinek névsorát áttekintjük, abból világosan látszik, hogy viszonylag kevés német anyanyelvű lelképásztor munkálkodott közöttük. E tény ismerete vezette Bucsay Mihályt, amikor a *Magyar református papok a bácskai német telepések között című előadását tartotta.*<sup>2</sup> Csupán Nagyszékelyben működött huzamosabb időn keresztül német anyanyelvű lelkész. A nagyszékelyi Keck család tagjaiból jutott Gyöngre, Hartára<sup>3</sup> és a Bácskába, de Balmazújvárosba is. A német anyanyelvűek közül Svájcból származó mindössze két helyen ismert: Mórágynon Kaspar Manz és Balmazújvárosban Johann Heirich Fäsi. Mindketten az önálló gyülekezetté szerveződés utáni első pásztorai voltak a német reformátusoknak.

### I. A Fäsi család

A Fäsi (vagy Faesi) ősi nemzetség Embrachban (Zürich kanton), és már 1274-ben említik. Jörg Fäsi a Kappeli csatában megsebesült, ezért városi polgárjogot kapott, áttelepült Zürichbe. A Fäsi név a svájci német Fäse (fesa=Aehre) kicsinyített alakja. Korán, már Winterthurban is polgárosultak, és vaskézművességgel foglalkoztak.<sup>4</sup> Címerükben zöld alapon ezüstkulcsot láthatunk. A zürichi nemzetség címere arany

<sup>1</sup> HÓMAN-SZEKFŰ: *Magyar történet*. Bp. 1935. VI. 187.

<sup>2</sup> BUCSAY Mihály: *Magyar református papok a bácskai német telepések között*. Az egyháztörténelmi Munkaközösség 1984. novemberi ülésén elhangzott előadás.

<sup>3</sup> PUNGUR Béla: *Adalékok a hartai református egyház történetéhez*. In: Gallé Tibor: *Adalékok Harta történetéhez*. Bp. 1983. 110.

<sup>4</sup> A Fäsi család ismert zürichi nemzetség, mely eredetileg Embrachban lakott. A név jelentése az ónémet fesa=ähre (kalász) szónak felel meg – írja könyvében Robert Fäsi (*Die Familie Faesi*. 1532–1932. Hrg. Von Robert Faesi, 5.) Jörg Fäsi a Kappeli csatában tanúsított bátor helytállásáért 1532. január 18-án városi polgárjogot kapott.

és kék mezőre hasított, elől egy fél kékliliom, hátul egy fél aranykéve. A név már a 14. században előfordult Zürichben. A még mindig élő nemzetségnek az ősapjaként tartják számon a fentebb említett Jörg Fäsit.<sup>5</sup>

Pestalozzi a *Hét nap Sámuel lelkésznel* című regényében elbeszéli a Zürichi-tó bal partján tett látogatását, ahol a nagybátyja Thalwilban lelkészként dolgozott. A nagybácsi, akire Pestalozzi gondolt, Johannes Fäsi volt (1718–1775). Pestalozzi édesapjának a nővérét vette feleségül. Fäsi nagybácsi egy 1769-ben, Zürichben fogalmazott levélben is említve van.<sup>6</sup> Johann Fäsi lelkész, a későbbi balmazújvárosi lelkész apja, ahhoz a vonalhoz tartozott, amelynél a lelkészi hivatás 300 év alatt sem tört meg, apáról fiúra öröklődött. E kiváló, tekintélyes teológus sor „első zsengeje” Jörg fia, Oswald Fäsi volt (1530–1592). Oswald unokájával, Hans Jakobbal (1624–1666) csaknem kihalt a sor. Ő Németországba vándorolt és lelkészként dolgozott (Bretten, Hassloch, Freinsheim [Pfalz]). A hitvallási azonosság következtében a 17. században élénk kapcsolat volt Zürich és a birodalom e része között. Ott a feleségével és 5 gyermekével együtt elragadta őket a pestis. Egyedül csak Hans Heinrich nevű fia maradt életben, aki visszatért Svájcba, és lelkész lett Niederurnenben, később dékán Hedingenben. Teológiai íróként nevet szerzett magának. Ő a nagyapja Pestalozzi nagybátyjának.

Johann Fäsit (Johann Heinrich Fäsi későbbi balmazújvárosi lelkész apját) 1739-ben szentelték föl. A negyvenes években „informátor” volt Wetzikonban, 1752-től Thalwil lelkésze, jegyzői hivatalt is ruháztak rá. Erre emlékeztet a sírfelirat: Johannes Fäsi, 23 évig hűséges lelképásztora a Thalweil-i Gyülekezetnek és jegyzője egy tiszteltre méltó Zürichi-tó osztálynak, meghalt 1775. november 4-én, 58 éves korában.

*Hier ruht ein Mann, der Gott und Menschen liebte,  
Der ächtes Christenntum mit Lust ausübte,  
Ein treuer Lehrer seiner Zeit.  
Ach, allzufrüh bist Du von uns gegangen!  
Nach jenem Ort geh immer mein Verlangen,  
Wo ewig Deine Seele bleibt.*<sup>7</sup>

A Fäsi és Pestalozzi család rokonságáról a következők ismereteseek: Johannes Fäsi thalwili hivatalba lépésének évében kötött házasságot Dorothea Pestalozzival, aki Andreas Pestalozzi lelkész lánya volt Höngg-ben (az unokája volt a nagy pedagógus). E híres zürichi Pestalozzi-lány, Johann Heinrich Fäsi nagynénje, 1759. novem-

<sup>5</sup> *Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz*. Neuenburg, 1926. Band 3. S. 101.

<sup>6</sup> *Sämtl. Briefe Bd. 2*, Zürich 1946, S. 162

<sup>7</sup> *Stammbuch*, S. 198.

ber 7-én, 37 éves korában halt meg. Érthető a fiatal Pestalozzi kötődése a thalwili lelkészlakhoz s a nála kilenc évvel fiatalabb unokatestvéréhez, Heinrich Fäsihez. A nagybátyjának az említett *Hét nap Samuel lelkésznel* című írásával állít emléket.<sup>8</sup>

**Johann Heinrich Fäsi** 1755. január 28-án Thawilban született. Követte a családi hagyományokat, református teológiát tanult, és apja halála évében szentelték lelkésszé. Káplánkodott Oberhallauban, informátor volt Flaachban. Első önálló gyülekezeti lelkészi állását Scherzingenben kapta, 1780-ban. Feleségül vette Anna Hofmeister, a korábban Scherzingenben szolgáló lelkész lányát. A házaspár hat gyermekéből három nem érte meg a felnőttkort. Az apa legnagyobb büszkesége egy, a scherzingeni lelkészlakásban megőrzött kötet, a lelki-gondozói tevékenységéről szóló feljegyzésekkel, az 1785. esztendővel bezáróan.

Néhány hónappal Fäsi hivatalba lépése után kezdődött egy évekig elhúzódó, áldatlan pereskedés, mely megmérgezte a lelkész és a hívek kapcsolatát, és veszekedéssé fajult. (A történeti és teológiai vonatkozásban is különös esetről „Jegyzéke a legfigyelemre méltóbb lelkigondozói eseteknek” címmel emlékezik meg az életrajzíró.) Erről ő maga így ír: „*tartottam ugyanis, mint korábban is történt, április 29-én (1781) vasárnap egy tavaszi prédikációt a Zsoltárok 104, 30 alapján és a hallgatóság figyelmét az évszak szépségeire és reménységeire irányítottam, hogy ezáltal ösztönözzem őket Isten értelmes tiszteletére.*” Az egyik híve, aki hallotta a prédikációt, így vélekedett róla: „*Nem szükséges olyan dolgokról prédikálni, amelyeket mindenki tud és egy paraszt éppen olyan jól vagy jobban megért, mint egy lelkész. Nem helyénvaló, hogy a lelkész a szószékről vadászszon.*” Csak több héttel később, július 11-én jutott Fäsi fülébe a megjegyzés. A szavak mélyen megsebezték. „*Mindent jobban el tudnék viselni, mint azt, hogy mit kellene nekem mondani a szószékről. Hallatlan nagy gorombaságnak tartom, és hivatalom tiszteletén esett sérelemért elégtételt keresek.*” – vallotta.<sup>9</sup>

Sajnos, az ügyben Fäsi a berni helytartóhoz fordult, aki pénzéhes mohósággal ragadta meg a lehetőséget, hogy ökonómiai és morális szükségletét kielégítse, és sokat fecsegett arról, hogy a hivatalában nem hagyhatja büntetlenül, ha a lelkész tisztessége így megsérül. Mivel az ügy már a helytartó kezében volt, nem lehetett mást tenni, mint a gyarlóság „kegyelmes” büntetését ajánlani. A következő vasárnap, július 22-én, Fäsi beismerte, hogy a természeti teológiát követi, mely Isten kijelentését látja a természetben is, és egészen a felvilágosodás értelmében, a „*természet-prédikációk elleni*

<sup>8</sup> IMHOOF, Walter: *Johann Heirich Fäsi ein Vetter Pestalozzis (1755–1830)*. In: Zürcher Taschenbuch 91, 1971, S. 88.

<sup>9</sup> IMHOOF Walter: i. m.

*érttetlen ellenszenvvel szemben*” néhány csapást mért.<sup>10</sup> (Georg Schmidt a későbbi balmazújvárosi lelkészt a felvilágosodás elkötelezett képviselőjének tartja a svájci protestáns egyházban.<sup>11</sup>) Három évvel később a viszály, legalább látszólag, elsimult, s a lelkész fellelegezve jegyezte föl a tanulságot: 1. A lelkész prédikálja azt, amit ő a legjobb belátása szerint igazságként megismert, és ne törődjön azzal, mit mondanak az emberek. 2. Ne legyen sértődékeny, és ne bosszankodjon. 3. Ha megbántották, vagy úgy érzi, hogy sérelem érte, csendben vegyen elégtételt, és ne menjen a világba.

A scherzingeni gyülekezet évkönyvébe jegyezték föl, hogy Fäsi nagyon tehetséges ember, ám méltatlan, haragos viselkedése miatt apósa feljelentette az egyházi hatóságoknál, 1789-ben elmozdították állásából, mire a felesége elvált tőle. Oberhofenben egy csekély megjegyzés a szószéki szolgálatára nagy, négy évig húzódó botrányt szított.<sup>12</sup>

## II. Lelkész Galíciában

A zürichi examinátor konvent 1793. szeptember 6-i jegyzőkönyve szerint Fäsi *„lelkésznek meghívóatik 1792. december 20-án a Josepfsbergi és Ugartsbergi Német Kolonista Gyülekezetbe, Galíciába”*.<sup>13</sup> Érződött az unokafivér pedagógiai hatása, az *Evangélikus Gyülekezeti Lap* Lengyelországban a következőket írja: „Az iskola alapítója a második lelkész, Johann Heinrich Fäsi, egy zürichi férfi, aki az övéiért lángoló szeretettel, teljes szívvel munkálkodott, nem utolsósorban a gyülekezetében a fiatalokért, akik akkoriban még olyan nagy szükség és nehézségek alatt éltek.”

Fäsi jó kapcsolatot tudott kialakítani gyülekezetével. Ennek bizonyítékai utazásai, melyeket a gyülekezet tett lehetővé számára: nemcsak Galíciába, Schlesienbe és Alsó-Ausztriába, hanem Erdélybe és Magyarországra is. Az 1799-es első utazása sikertelen volt, mert beteg lett. Két hónapot töltött távol, majd szeptemberben visszatért Josefsbergbe. A következő év áprilisában újra útra kelt, ezúttal Magyarországra. Fäsinek feltűnt, hogy a gazdasági viszonyok sokkal jobbak voltak, mint Galíciában, a jólét a mezőgazdaságon nyugodott. Bizonyára ezzel függ össze, hogy a harmadik

<sup>10</sup> Prédikáció-gyűjteményei ma is fellelhetők (*Predigten über Wichtige Gegenstände aus der Natur*. 1791, Basel; *Predigten über wichtige Gegenstände aus der Offenbarung*. 1791, Bern).

<sup>11</sup> SCHMIDT, Georg: Zwischenstation Balmazújváros, Zur Geschichte der Sendlaker Deutschen, Sendlak, Heimatbrief, 11 Folge April 1994.S. 35.

<sup>12</sup> GRENTNER, Jakob: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Scherzingen- Bottighofen 1963.

<sup>13</sup> A következő évben, miután első feleségétől elvált, az egészen fiatal Louise Amalie Passavant-t vette nőül.

„adománygyűjtő útja” is – melyet a gyülekezete támogatott – Magyarországra vezetett. Ekkor ismerte meg az ország keleti részét, ahol a protestánsok többségben éltek, és a „kálvinista Rómát”, Debrecent.<sup>14</sup> Bejárta a Tiszán-inneni és tiszántúli református községeket. Debrecenben tisztelgő látogatást tett Vecsei Sámuel superintendensnél és Szikszai György seniornál.<sup>15</sup>

1800 decemberében jutott el a Debrecentől mintegy 20 km-re lévő Balmaz-Újvárosba,<sup>16</sup> ahol a 18. század 60-as éveiben egy német kolónia jött létre. December 14-én tartott itt két áhítatot. Szavai a gyülekezetre olyan mély benyomást tettek, hogy meghívták őt lelkészüknek. Már maga a fellépése, a külső megjelenése sem hagyta hatást nélkül a hallgatóságot. Amikor 1801. május 5-én még egyszer felkereste a „zürichi lelkész” a gyülekezetet Balmazújvárosban, egy meghívási szerződéssel fogadták őt. Így vált e nap meghatározó jelentőségűvé számára.

Egy héttel a magyarországi látogatást követően Johann Heinrich Fäsi már újra Galiciában volt. Az „adományút” költségei 3484 forintot tettek ki, melynek egy részét a gyülekezeti kassa fedezte, más részét az egyházi hatóság utalta át. 1801 ősziig Fäsi kitarzott a galíciai németjei mellett, majd a családjával átkelt a Kárpátokon. Bártfán várta őt a magyarországi gyülekezet képviselője, Valentin Habermann két kocsival, hogy a lelkészi háztartást továbbszállítsa. Erről egy zürichi prédikációjában emlékezik meg Carl Fäsi, a Josefsbergben született fiúk közül az idősebb.

### III. Magyarországi évek

#### A.) A Balmazújvárosi német gyülekezet<sup>17</sup>

A balmazújvárosi német gyülekezet történetének gyökerei messzire nyúlnak. *„Az első telepések Fäsi János Henrik 1800 XI. 18-i feljegyzése szerint 1764-ben érkeztek meg Vadkertről. Az első telepések tehát Vadkertről ide költözött telepések voltak, akik még III. Károly uralkodása alatt, hitük üldözése miatt telepedtek le Vadkertre. Előzőleg már Hartán, Nagyszékelyen és Gyöngön laktak, de onnan is menekülniük kellett, mert a kalocsai püspök által felizgatott lakosság lerombolta templomukat.”*<sup>18</sup> – A levéltár adatai szerint Gyöngön

<sup>14</sup> IMHOOF, Walter: i. m. 98.

<sup>15</sup> LENGYEL Imre: *Fäsi János Henrik élete és működése hazánkban (1801-0807). Adalék a svájci-magyar művelődési kapcsolatok történetéhez.* Debrecen, 1941 15.

<sup>16</sup> Abban az időben így írták.

<sup>17</sup> Fäsi szolgálatának körülményei és nehézségeinek megértése céljából, át kell tekintenünk a Balmazújvárosi Német Gyülekezet megalakulásának körülményeit. Hányatott sorsú hívek hányatott sorsú lelképásztoraként érkezett közéjük.

<sup>18</sup> TtREL I.8.c.13. A balmazújvárosi „volt német” ref. egyház rövid története.

már 1713–20 között voltak németek.<sup>19</sup> Az Újvárosba települt vadkertiek 1713–23 között kerültek Magyarországra – így Balmazújváros esetében másodlagos, sőt akár harmadlagos betelepülésről van szó.

Fäsi feljegyzései összhangban állnak Keck Endre nagyszékelyi lelkész Canonica Visitációra készített egyháztörténeti összefoglalójával; itt az alábbiakat közli: „*Ahová a hívek költöztek: Bonnya, Cservenka, Gyönk, Udvari, Kapoly, Ecsény, Harta, Nána, Vadkert, Hidegkút, Bonyhád, Derecske, Köttse, Mocsolád, Hidas, Mórág, Miszla, Ozora, az utóbbi időkben pedig a legtöbben Rácz Borjádra és Kis-Székelybe költöztek.*”<sup>20</sup>

Felvetődhet ez után a kérdés, hogy miért mentek tovább a hívek már közvetlen a betelepülést követően Nagyszékelyből, miért szóródtak szét az országban? A betelepüléskor 360 magyar család élt a faluban. Megalakulásakor a német gyülekezet összesen 360 személyből állt. Az történt ugyanis, hogy a székely<sup>21</sup> magyarok a saját házaikba fogadták be németajkú hittestvéreiket. Más német betelepítések alkalmával a németek ideiglenes, olykor nagyon is mostoha szállásokon vagy odúkban voltak elhelyezve addig, míg elkészült a házuk. Mivel csak 360 magyar református család élt Nagyszékelyben, a korlátozott befogadóképesség miatt a többiek tovább vándoroltak, helyet keresve maguknak.<sup>22</sup>

Weidlein János azt írja, hogy Nagyszékely és Gyönk másodlagos települései: Bonnya és Balmazújváros.<sup>23</sup> Egy másik kimutatás értelmében Nagyszékely további leányegyházak kialakításában játszott szerepet, úgymint „*Bonnya, Polány, Wadkert, Balmazújváros, Hács/Hatsch, Borjád/Burjad és Illocska/illutsch.*”<sup>24</sup>

A Soltvadkert történetét feldolgozó munkák szerint az első három család 1722-ben érkezett meg Vadkert pusztára, amely Mohács után csaknem 200 évig lakatlan volt. Őket újabb német családok követték.<sup>25</sup> Az első családnevek: Deuchert (Teugert), Lehr és Müller voltak, majd 1723-ban megjelent a Ferber, 1730-ban a Schilling, 1737-ben a Weisz és 1739-ben az Ungar család.<sup>26</sup> Amikor Orczy báró elhatározta a

<sup>19</sup> i. m.

<sup>20</sup> RL Bp. IV/2. Szász Károly püspök vizitációja, Külső-somogyi egyházmegye; KECK Endre: *A nagyszékelyi német ajkú egyház története 1722–1886.* 701.

<sup>21</sup> TMÖL Km (Községi monográfiák) 18. Valóban székelyek voltak a nagyszékelyiek, akik az Árpádok idején kerültek ide Erdélyből határőröknek, a Duna partjainak védelmére.

<sup>22</sup> BERKES József: *A nagyszékelyi németajkú egyház történetéből.* Kézirat.

<sup>23</sup> WEIDLEIN János: *A tolnamegyei német telepítések.* In: HOLUB József (szerk.): *Tolna vármegye múltjából.* Pécs, 1937. 42.

<sup>24</sup> TEFNER Zoltán: *Kolonisationsgeschichte der hessischen Sekundergemeinde in Kötsching /Köttse.* In: *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* Hg. Karl Manherz Bp. 1997. S. 44.

<sup>25</sup> MÓDRA László: *Adalékok Soltvadkert társadalmának strukturájához.* In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön.* 814.

<sup>26</sup> NAGY-PÁL István: *Soltvadkert.* Soltvadkert, 1975. 15.

település benépesítését, megbízta a feladattal Kruck György pusztabíráját és Schuffert János ispánját,<sup>27</sup> hogy Vadkert pusztát német lakosokkal telepítsék be. Különösen is a kishartai,<sup>28</sup> nagyszékelyi és gyönki lakosokat szólították fel. Idővel a már Vadkerten lakó németekhez csatlakoztak nemzet-, nyelv- és hit rokonaik.<sup>29</sup> „Az első telepesekek református németek voltak, azután pedig főként evangélikus németek jöttek ide.”<sup>30</sup> A telepítési szerződés 1745-ben jött létre, ám a protestánsok nem sokáig örvendhettek új otthonuknak, mert nem volt vallásszabadságuk. 1748. április 26-án Patacsich kalocsai püspök megjelent Vadkerten a Kecelről és Akasztóról összeszedett hadával, s leromboltatta a protestánsok iskoláját és imaházát. Az elszenvedett sérelmek miatt akkor sok német protestáns visszament oda, ahonnan jött. Orczy Lőrinc az embervesztés pótlására katolikusokat telepített helyükre, egyéves adómentességet adva számukra az 1748. október elsején kelt szerződésében.

A helyben maradtak a tilalom ellenére is egybegyűltek – titokban, éjszaka, zárt ajtók mögött. Tanítójuk az üldöztetés miatt elmenekült, helyette Kähm Miklóst választották maguk közül. Ez az állapot négy évig tartott. Létszámuk minden üldöztetés ellenére gyarapodott, 1752-ben 54 család, 1755-ban 97 család élt Vadkerten, akik közül csak 2–3 viselt magyar hangzású nevet. A helvét és ágostai hitvallásúak újra imaházat és iskolát építettek, melyet azután 1766. június 26-án, Kollonich kalocsai püspök rendeletére, ismét leromboltak a Pest megyei szolgabíró vezette katolikusok, akik Kecelről és Akasztóról telepedtek meg Vadkerten. A harangot elvitték Kalocsára, ott egy ideig használatlanul hevert, majd visszakerült Vadkertre, mert a püspök a katolikusoknak ajándékozta.<sup>31</sup>

E csapás hatására a gyülekezet jelentős része elmenekült Balmazújvárosba, hogy a „magyar Genf” közelségének védelmében hitének gyakorlását biztonságban érezze. A Vadkerten maradtak élete a Türelmi Rendelet után is zaklatott volt, mert a katolikus papság gátat vetett a rendelet érvényesítésének. 1785. június 4-én foglalta el állását a Nagyszékelyből meghívott **Spielmann János Henrik** tanító és előkönyörgő.

<sup>27</sup> Mindketten helvét hitvallású lakosok voltak.

<sup>28</sup> A település 1900-ig viselte a Kisharta nevet, ez után Harta lett a neve. BKKMÖL Harta V. 336. Harta nagyközség iratai.

<sup>29</sup> SRE irattára; Kiss Adolf: A vadkerti ev. reform. egyház története keletkezésétől, 1745-től 1891-ig. Írta: Kiss Adolf lelkész 1891. március hónapban Méltóságos és Főtisztelendő Szász Károly dunamelléki reform. Egyházkerület püspökének egyházunkban ünnepélyes látogatása alkalmára. Kézirat, 2.

<sup>30</sup> NAGY-PÁL István: i. m. 23.

<sup>31</sup> KATONA Mária: *Két évszázada Balmazújvároson – A balmazújvárosi németek története*. Balmazújváros, 1997. 15.

A nagyszékelyi családkönyvben<sup>32</sup> meglévő nevek (Holb, Schilling, Haas, Spielman, Miller, Ungar) felbukkannak Vadkerten<sup>33</sup> és Balmazújvárosban<sup>34</sup> is. A Leidert név Svájból származik, a Hirsch család Vadkertről.<sup>35</sup>

A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk: nemcsak Nagyszékelyből származó német lakosság érkezett Vadkerten keresztül Balmazújvárosba, hanem más helyekről is fokozatosan szivárogtak új polgárok. A szakirodalom szerint az egész XVIII. század joggal nevezhető a betelepítések századának. A folyamatos beszivárgás Tolna megye területére és más helyekre is 1720-tól 1784-ig tartott.<sup>36</sup> A korábban már magyar hazát találó németek jutottak el később Balmazújvárosba is.

Az 1766-ban a Tiszántúli Egyházkerülethez beadott kérelmükkel a balmazújvárosi református németajkúak az önálló egyházközséggé szerveződés hosszú és küzdelmes útján indultak el. *„A XVIII. évszázad közepén – 1764 – Würtembergi svábok érkeztek ide. A leszálláskor a mai Andrásbáza telekjét ülték meg, és már a következő évben egyházat akarnak szervezni, ez azonban csak szándék maradt több ok miatt. 1766-ban már azzal is megelégednek, ha a püspök megengedné nekik a magyar ref. lakosok templomában a vasárnapi istentiszteletek tartását saját preceptoruk által német nyelven.”*<sup>37</sup>

A vadkertiek két csoportban települtek be Balmazújvárosba, 1764-ben jelentek meg az előőrsök, majd folyamatosan, szórványosan jöttek 1766 nyaráig. Ez a második réteg alkotja a tulajdonképpen többségét a balmazújvárosi németiségnek. A németek a dél-keleti részen telepedtek le, ezért ezt a helyet Német falunak nevezték el. Korábban itt csak egy széles, mérnöki pontossággal kimért utca állt. A Német falu közepén épült fel 1792-ben a német református templom.<sup>38</sup>

A betelepültek származásáról egymásnak ellentmondani látszó leírásokat olvashatunk. *„A Hortobágylakó megmagyarosodott német telep (Balmazújváros) emlékeként ma is megállapíthatók a hajdúböszörményi öregek beszédjében a majnai Frankfurttól délre beszélt dialektus sajátosságai”* – írja Szekfű Gyula,<sup>39</sup> aki Schmidt Henrikre hivatkozva állítja: *„A balmazújvárosi németek véleményem szerint a Rajna jobb partjáról való és jórészt*

<sup>32</sup> NSZRE Családkönyv I. I. 1720–1830; és Családkönyv II. 1831–1849.

<sup>33</sup> BKKMÖL V. 374. Adófőkönyv, Soltvadkert, 1827/28. és Vegyes Anyakönyv I. 1786-tól, Soltvadkerti Református Egyház irattára

<sup>34</sup> BNRE (Balmazújvárosi Német Református Egyház) Keresztelési anyakönyv I. Például egy ilyen név: 1804. 113. sorszám alatt.

<sup>35</sup> KATONA Mária: i. m. 16–17.

<sup>36</sup> WEIDLEIN János: i. m.

<sup>37</sup> TtREL I.8.d.2.

<sup>38</sup> TtREL I.8.c.13.

<sup>39</sup> HÓMAN–SZEKFŰ: i.m. 187.



*hesseni származású telepések.*<sup>40</sup> Ugyanakkor azzal is számol, hogy a Balmazújvárosban is használatos „prusslappe” a pfalzi származásra mutat.

A Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvében, 1766. augusztus 12-én keltezett iratban olvasható: „*Balmazújvároson mostanában megtelepedett, hajdan Palatinátusbeli, azután pedig Vadkerti Reformáta keresztyén vallást valló német lakosok alázatos instantiójukkal kérik, hogy a magyarok templomában könyörgéseket olvashassanak fel német nyelven.*”<sup>41</sup> E szerint a „jövvények” pfalzi gyökerekkel rendelkeztek. Bizonyossággal állítható, hogy a német gyülekezet magját a Vadkertről érkezettek alkották, akikhez újabb betelepülők csatlakoztak. A további rétegeket más református és evangélikus falvak adták: Újszivác, Cservenka, Újverbász, Svábolaszai.<sup>42</sup> E falvakból már az 1780-as évek közepe táján költöztek ide családok.<sup>43</sup>

Mindkét elmélet igaz lehet tehát: a hesseni és pfalzi is. Ilyen vegyes összetételű, hányattatott életű és sorsú református németeket talált Johan Heinrich Fäsi Balmazújvárosban.

### **B.) Fäsi mint a gyülekezet atyja**

A pásztor és nyája közt már 1801. május 5-én létrejött a kölcsönös szerződés. Ez az egyezség mintául szolgált a későbbiek során Balmazújvárosból Szemlakra került németek számára.<sup>44</sup> Ennek szövege a következő:

*„Die deutsche evangelisch reformierte Gemeinde Ujváros, Saboltser Komitat, beruft auf erhaltene Bewilligung der hochwürdigen Superintendentenz zu ihrem Prediger, den Herrn Johann Heinrich Fäsi aus Joseph und Ugartsberg in Ostgalizien, daß er die Pflichten des heiligen Predigtamtes nach deutschem Gebrauch der helvetischen Konfession, in und ausser der Kirche, an ihren Gesunden und Kranken, Jungen und Alten, durch Verkündigung der evangelischen Wahrheit in Predigt und Unterricht in allem Diensten, welche man von einem Seelsorger zu verlangen berichtigt ist, gewissenhaft erfülle, und diesem Amte so lange vorstehe, als das venerable Seniorat ihn deselben würdig findet, ohne von seinem Pastoralangehörigen abhängig zu seyn.*

<sup>40</sup> LENGYEL Imre: *A balmazújvárosi német település.* Debrecen, 1936. 6. (lábjegyzet)

<sup>41</sup> TtREL I. 1.aa. 2.

<sup>42</sup> LENGYEL Imre: 1936. 6.

<sup>43</sup> A Dél-Bácska református gyülekezetek tagjai II. József uralkodása alatt települtek, elsősorban Pfalzból.

<sup>44</sup> LENGYEL Imre: 1941. 18. A szemlaki református egyház a balmazújvárosi egyház leányegházának tekinthető. A hívek 1820–27 között származtak el Balmazújvárosról.

*Dagegen verheißt ihm die Gemeinde, alljährlich ohne Widerrede ohne Säumnis zu geben:*

- 1. An barem Gelde hundert rheinische Gulden, in zwei Raten zu entrichten und durch einen Vorgesetzten einzuliefern.*
- 2. An Heu acht vierspännige Wägen.*
- 3. An Getreide vierzig Kübel Waizen, oder wenn man erweislich keinen hat, das Viertel mit anderthalb viertel Korn zu ersetzen.*
- 4. Aussaat zu zehen Kübel, ohne seine Kosten anzubauen und die Früchte nachhause zu liefern.*
- 5. An hartem Brennholz sechs vierspännige Wägen voll, und für den Ofen so viel Stroh, als notwendig ist.*
- 6. Ein fettes Schwein von mittlerer Schwere, oder zwölf ungarische Gulden.*
- 7. Ein Zentner Salz.*
- 8. Für Unschlitt drey ungarische Gulden.*
- 9. Vier halb Maass Honig.*
- 10. Vier Käse.*
- 11. Vier halb Maass Butter.*
- 12. Einen halban Garten für Kartoffeln.*

*Geschehen in Ujváros, den 5ten May 1801.*

*Zu mehrere Bekräftigung wird die sache von beyden Theilen unterzeichnet:*

*Johann Heinrich Fäsi, Pastor in Ostgalizien*

*Dieses bezeugen im Namen der ganzen Gemeinde:*

*Valentin Habermann, als Geschworener; Josef Keller als Kurator; Martin Arwa; Ernst Müller; Heinrich Leydert; Konrad Kehm; Friedrich Hirsch; Friedrich Keller; Peter Hirsch*

*Von sogenannten Stolagebühen ist anzumerken:*

*Ein Taufe wird mit 12 Kreuzern, eine Trauung mit 51 Kreuzern und 12 für das Ausrufen bezahlt, auch wenn die Kopulation anderswo stattfindet und die Braut von hier ist. Eine dreyfache Eheverkündung mit 25 Kreuzer, wenn der hiesige Bräutigam sch anderswo trauen läßt.*

*Eine Leichepredigt wird mit 51 Kreuzer bezhlt.<sup>45</sup>*

Az évszázad utolsó éveiben (még magyar mintára) naponként, vasárnap pedig kétszer gyűltek össze a hívek **Spielmann Konrád** tanító vezetésével, a lelkész megérkezéséig,

<sup>45</sup> SCHMIDT, Georg: *Zwischenstation Balmazújváros II.* In: *Semlaker Heimatbrief* 10. Folge Juli 1993. 29-32. p.

október közepéig.<sup>46</sup> Hildebrand Henrik volt az első tanító, akinek halála után egy magyar diák, Sebestyén János végezte egy rövid ideig a szolgálatot. 1792 szeptemberében már Berey István a tanító. Az ő utóda lett Spielmann Konrád, akit itt talált a Kelet-Galíciából érkezett prédikátor. Az első iskolát 1792-ben építették.<sup>47</sup>

Bár a megállapodás a gyülekezettel már májusban létrejött, csak 1801. október 22-én érkezett a zürichi a Hortobágy szélére. A gyülekezeti tagok ünnepélyesen köszöntötték. Az emberek, akik fogadták, és akiket gondozni jött, németek voltak, Pfalzból. Korábban Pest környékén laktak, de koncesszionális okok miatt Kelet-Magyarországra kötöztek. 1764-ben Balmazújvárosban kerestek és építettek maguknak egzisztenciát. Csaknem négy évtizede éltek számukra idegen, magyar környezetben. A német anyanyelvű pásztoroknak rendkívül örültek, és igyekeztek számára lehetővé tenni a gondtalan életet.<sup>48</sup>

A templom közelében lévő házat jelölték ki lelkészlakás céljára. Hozzá tartozott egy nagy kert is, pajtával, istállóval, szérűvel. Fäsinek megvolt a lehetősége, hogy zürichi városi polgárként gazdálkodjék. A gyülekezettől kapott évente 100 rajnai forintot és számos természetbeni jutást (szénát, tűzifát, egy sertést, sőt, ezen kívül meghatározatlan mennyiségű sajtot, vaját és mézet). Bár Fäsi elsősorban nem az anyagi javakra tekintett az új helyen, mégis elgondolható, hogy mit jelenthetett a gazdasági biztonság, amikor Svájcban megismerte a keserű szegénységet, és korábbi gyülekezetében a családjával együtt nyomorúságosan élt.

A balmazújvárosi németek látogatták a magyar református istentiszteleteket is, mégis úgy látszott, lelkileg Spielmann Konrád tanítót inkább támogatták, aki nekik német prédikációt és imádságokat szokott felolvasni. Három évvel Fäsi érkezése előtt a németajkú reformátusok saját költségükön építettek maguknak templomot. Hiányzott a lelkész, és az egyházi szervezet sem volt kiépítve. Ez a nem éppen könnyű feladat a zürichi származású pásztorra várt. Természetesen ő a svájci minta alapján gondolta ezt megteremtteni. Fäsi megígérte, hogy a „szent prédikátori hivatal kötelességét a helvét hitvallás német gyakorlata szerint az egyházban és az egyházon kívül” lelkiismeretesen betölti.<sup>49</sup>

A lelkész a régi zürichiek puritán szigorúságához tért vissza. A gyerekeket az istentiszteleten tanúsított rossz magatartásuk miatt később az iskolaházban az egyházi szolgálta megfegyelmezte. A felnőttek számára is megvoltak az előírások: nehéz fizikai munkát végezni és zenélni az istentisztelet idején szigorúan tilos volt. Éppígy a lelki

<sup>46</sup> LENGYEL Imre: 1941. 22.

<sup>47</sup> i. m. 37–38.

<sup>48</sup> IMHOOF, Walter: i. m. 101.

<sup>49</sup> i. m. 105.

gondozást is fontosnak tartotta. Életrajzírója feljegyzi: a betegek látogatására nagy gondot fordított. Ellenőrizte a bibliák és énekeskönyvek állapotát. Ha veszekedés tört ki, annak elsimításán fáradozott. Kora reggeltől késő estig gondoskodott gyermekei jólétéről, ebben a felesége támogatta. Mindketten nagy közkedveltségnek örvendtek. Fäsi elkészítette a gyülekezeti tagok jegyzékét. Ezt Sulgenben tanulta Rahn lelkész káplánjaként. Megérkezése után szinte azonnal (október 28-án) elkezdte a jegyzék elkészítését. Mintegy 90 háztartást (112 házaspárt) számlált össze. Egyenként fogadta a családfőket, tüzetesen megtudakolva a családi kapcsolatokat. A gazdaságilag jól működő gyülekezet lelki kapcsolataiban is virágzott.<sup>50</sup>

Heinrich Fäsi „szívből áradó szeretettel” munkálkodott Galíciában, és ugyanígy gondozta gyülekezetét Magyarországon. Gazdaságilag jobbak voltak itt a feltételek, mint északon, szükség tulajdonképpen nem volt a balmazújvárosi német telepes gyülekezetben. Ha mégis tudomást szereztek valahol a szegénységről, a szomszéd azonnal segítő kezet nyújtott. Az árvákról példa értékű módon gondoskodtak.

Az egyházi tanácsot Fäsi már 1801. október 26-án megalapította, tehát közvetlenül hivatalba lépése után. Az első ülésen minden eshetőséggel foglalkoztak: például az orvosi számlák kifizetéséről. Fäsi munkálkodásának első két évében járványos betegségek terjedtek: himlő és kanyaró. A gyülekezetet is sújtotta a járvány, és sok fiatal esett áldozatul.

A német kolónia gondozóját Lengyel egyetlen szóval és annak megfelelőivel jellemzi: szigorú. E magatartását csillapította az önzetlen energia, mellyel a lelkész a feladatát végezte. A veszekedő házastársak között kereste a közbenjárást, közvetítést. Ha nem hatott a békítő szó, a vétkeseket kizárta az úrvacsorai közösségből. A zürichi lelkész fáradozásai a balmazújvárosi német gyülekezet gazdasági, egészségi, erkölcsi, szellemi és lelki jólétéért nem maradtak gyümölcstelenek. Eltávozása után nagy visszaesés mutatkozott a közösség morális életében. Érezhető lett a pásztor hiánya. A vallási meggyőződésből és küldetéstudatból munkálkodó pásztor, a híres rokon, Pestalozzi példájából táplálkozott.

### ***C.) Az unokafivér hatása alatt***

Johann Heirich<sup>51</sup> Pestalozzi (1746–1827)<sup>52</sup> Zürichben született egy bevándorolt olasz család tagjaként. Yverdonban világhírű intézetet hozott létre 20 tanítóval és 150 gyer-

<sup>50</sup> LENGYEL Imre: 1941. 38.

<sup>51</sup> A két szülőpár – Pestalozzi és Fäsi – ugyanolyan nevet ad gyermekének: Johann Heinrich. E tény a két család bensőséges kapcsolatára utal. LENGYEL: 1941. 10.

<sup>52</sup> Tessedik Sámuel (1742–1820) kortársa volt.

mekkel. Magyarországról Brunsvik Teréz és Eszterházy Miklós herceg is felkereste. Az általa létrehozott árvaházban házi nevelést valósított meg. A nevelésben az édesanyjának központi jelentőséget tulajdonított: „*minden gyümölcsöt ő érlel*”.<sup>53</sup> Mivel nem voltak jó népiskolák, Pestalozzi az anyákra kívánta bízni a nevelést.<sup>54</sup>

Fäsi sorsa nem hagyta érzéketlenül Pestalozzit (Fäsi Thalwilban elveszítette édesanyját, ugyanabban az életkorban, mint ő az édesapját). A lelkész figyelmesen követte a közeli rokon felemelkedését. Pestalozzi eszméi kezdtek egyre szélesebb körben tért hódítani, így ismerhette a nagynevű rokon két legfontosabb művét, a *Lénárd és Gertrúd*, valamint a *Hogyan tanítja Gertrúd a gyermekeit?* című munkákat.<sup>55</sup> Az első könyv 1781-ben jelent meg, melyért szerzője 1792-ben „A Francia Köztársaság Polgára” címet kapott.<sup>56</sup> Fäsi saját pedagógiai hajlamát, az unokatestvérre való tekintettel, különösen ápolta. Galíciában iskolát alapított, s magyarországi működése alatt is figyelemmel kísérte a gyermekek képzését.

A balmazújvárosi egyháztanács jegyzőkönyveiben gyakran szerepelnek az iskola kérdéséről szóló megbeszélések. Magyarországon nem volt kötelező iskolalátogatás. Ez arra ösztönözte a lelkészt, hogy ösztönözze az iskolakötelezettség bevezetését. Véleménye szerint ugyanis a gyerekeknek 6 éves korában kell belépni az iskolába, és legalább három évig kell tanulniuk. Intézkedett arról, hogy a szegény családok gyerekei gyorsabban végezzék el az iskolát, mint mások (átérezte, hogy a szegény családoknak szükségük volt gyermekeik munkában való részvételére). Valószínű, hogy a munkára nevelésről hasonlóképpen vélekedett, mint unokafivére, akinek nevelési rendszerében fontos helyet foglalt el a munka.<sup>57</sup>

A családfő elhunytával árván maradt gyermekek örökségét, földjeit felszántották, bevetették Balmazújvárosban Fäsi pásztorsága alatt, ruhát, cipőt vettek a rászoruló árva gyerekeknek. Még a szegények gyógyítására is jutott az egyház pénztárából.<sup>58</sup> Pestalozzi, akire 1798-ban árva gyermekek nevelését bízta, elkötelezett volt az ár-

53 NAGY Sándor (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon* 3. Akadémiai, Bp. 1978. 465. – A hazai pedagógiai főiskolákon (például az 1980-as években Baján) csak megemlégték a nagy svájci pedagógust, részletesen nem foglalkoztak munkásságával. Bár a tanárképzős tankönyvből tanultunk (BERECZKI-KOMLÓSI-NAGY: *Neveléstörténet*. Tanárképző Főiskolai Tankönyvek. Bp. 1977.), nem szerepelt a tételek között. A helyzet azóta sem változott sokat, Nagykőrösön napjainkban csak minimális ismeret hangzik el Pestalozziról. (Utóbbi kijelentést a Szcenzi Árpáddal folytatott beszélgetésemre alapozom.)

<sup>54</sup> Pestalozzi a *Leinhard und Gertrud* című munkájában rajzolta meg a pedagógus anyáéét.

<sup>55</sup> LENGYEL Imre: 1941. 42.

<sup>56</sup> BERECZKI-KOMLÓSI-NAGY: i. m. 82.

<sup>57</sup> Pestalozzi Neu-hof-ban mintagazdaságot szervezett., hogy a helyes gazdálkodásra megtanítsa a gyerekeket.

<sup>58</sup> LENGYEL Imre: 1941. 40.

vák iránt. Egyik levelében ezt írta: „*Arra készítetett tehetetlenségem, hogy gyermekeimnek mindenben mindene legyek. Minden, ami testüknek, lelküknek javára volt, az én kezemből jött. Kezem az ő kezükben volt, szemem az ő szemükön pihent. Könnyeim együtt hullottak az övéikkel, és mosolygásom kísérte az övéiket.*”<sup>59</sup> (Az árvákkal való együttérzés mindkettőjük életében személyes érintettségéből indulhatott ki.<sup>60</sup>)

A pásztor tevékenyen vett részt az iskolai oktatásban, az iskolát különösen nagy buzgósággal látogatta az egyháztanács tagjainak kíséretében. (E gyakorlat még inkább értékelendő, ha figyelembe vesszük, hogy ilyen feladatot csak magasabb szintű iskolákban végeztek, az alsó népiskolákat csak a kurátorok felügyelték.) Az iskolalátogatások alkalmával a lelkész maga is kérdéseket tett fel a gyerekeknek, ellenőrizte az ismereteket és az előrehaladást. Önzetlenül segítette az iskolaelhagyókat az olvasásban és írásban, e célra a lelkészlakást is rendelkezésre bocsátotta. A nyári időszak gondot jelentett: javasolta, hogy az aratás idején hat hét szünet legyen, és hetente csak két délelőtt tanítsanak. Ezt a javaslatát az egyháztanács elvetette. Ám az tény, hogy 1803 júliusában még egy tucat gyerek látogatta az iskolát, azt mutatja, hogy Fäsi követelése jogos volt.

A gyerekek létszáma 1801 decemberében 70 fő volt, amely rövid idő alatt 80-ra emelkedett. Elégtétellel nyugtázta, hogy a legfeljebb ha tíz tanköteles gyerek maradt távol az oktatástól. Mindezek után szükségessé vált egy új iskolaház építése. 1802-ben, egy évvel megérkezése után, kérvényt fogalmaztak az egyházkerületi szuperintendensnek. Fäsi nem érthette meg a terv megvalósulását, az iskolaház csak 1844-ben épült fel.<sup>61</sup> (A lelkész némettanár is volt a magyar református lelkész által alapított nyelviskolában. Ezt egy Fäsi aláírásához fűzött megjegyzés bizonyítja: „a hely(ség) prédikátora és német nyelvtanár az új Szatmári intézetben”.)

#### ***D.) A viszály***

Valószínű, hogy hat éves magyarországi szolgálata volt a zürichi lelkész életének legeredményesebb időszaka, noha – dacára minden kedvező feltételnek – itt is kezdtek kiéleződni az ellentétek.<sup>62</sup> Az összeférhetetlenség az egyháztanácsnál kezdődött, melyet Fäsi a megérkezésekor alapított. A helyi körülményeket nem ismerve, túlbuzgósága ártalmasnak bizonyult. Jobb lett volna a munkatársak választásánál a gyülekezet javaslataira hagyatkozni. Elképzelhető, hogy az egyháztanácsba olyan embereket vá-

<sup>59</sup> BERCZKI-KOMLÓSI-NAGY: i. m. 82–83.

<sup>60</sup> Fäsi Kelet-Galíciából magával hozta Magyarországra egyik nehéz sorsú keresztlányát.

<sup>61</sup> LENGYEL Imre: 1941. 38.

<sup>62</sup> IMHOOF, Walter: i. m. 106.

lasztott, akiknek kevés tekintélye volt. Az üléseket havonta hívták össze, s ez többeknek, különösen a nyári munkák idején, fásasztó volt. Már az első évében feszültséget okozott, hogy egyes tanácsstagok lemondtak hivatalukról. Arra hivatkoztak, hogy csak két évre kötelezték el magukat (a német telepésekben visszatetszést keltett, hogy az egyháztanácsban „*túl kevés magyar*” volt).

Innen származott a lelkész legnagyobb nehézsége, s ingerelhető természete is befolyásolta hazatérését. Az egyháztanáccsal egy olyan hatóságot hívott életre, amely később egyházgyűlés vagy presbitérium néven működött. Fäsi azonban elmulasztotta egy törvényhozó platform megteremtését. A lelkészi tekintélyt jobban szolgálta volna, ha az egyháztanáccsal szemben a gyülekezet akarátára hivatkozhat. Buzgósága – „*ideges önfejűség, akaratosság*”<sup>63</sup> – pedig mind több lemondáshoz vezetett a tanácsban. A feszültségről értesülő felsőbb egyházi hatóság is idegennek nyilvánította az újját-sokat.

Nem hagyhatók figyelmen kívül a magyarországi évek alatt a családot ért csapások sem. Négy, Balmazújvárosban született gyermeke (három lány és egy fiú) meghalt (valószínűleg a főntebb említett járványnak estek áldozatul). A lelkipásztor hatalmas belső erejére vall, hogy mindegyiket saját maga temette. Ha éppen nem volt otthon, amikor a haláleset bekövetkezett, megvárták. Az ismétlődő sorscsapások mélyen megrendítették a családfőt. Az egyháztanácsban tapasztalt nehézségekkel együtt fokozódott a lelkész veleszületett izgatottsága. Megkeseredett, és eldöntötte, hogy visszatér Svájcba (még a hazaindulás előtt, 1807. március 18-án megszületett Conrad nevű fia). Az április 29-én kelt utolsó jegyzőkönyvi bejegyzés aláírásához ezt fűzték hozzá: „távozó prédikátor”.

#### IV. Ismét Svájcban

1807 júniusában érkezett haza feleségével és három gyermekével. A hirtelen hazatérés megijesztette a hozzátartozókat, akik előtt Fäsi életének tragédiája ismert volt. A scherzingeni időszak „szepeljét” látták rajta, és a viszontlátás öröme helyett a szégyentől való félelem töltötte el őket.

Fäsi jó bizonyítványt kapott keletről, s a zürichi egyháztanácsnak beadott egy petíciót, hogy keressenek számára Svájcban állást. Kívánsága teljesült, és július 22-én Azmoosban,<sup>64</sup> St. Gallen kantonban kapott helyet, ahol megérkezésétől augusztus

<sup>63</sup>

<sup>64</sup> Unsere Kirche Asmoos (84.) rövid életrajzot közöl Heinrich Fäsiről.

30-ai megválasztásáig helyettesként tevékenykedett. Két év múlva 1809. október 5-én átköltözött új helyére, St. Margrethenbe (a feljegyzések szerint elsősorban anyagi okok miatt). Bizonytalán a gyülekezet megelégedésére végezte munkáját Azmoosban, különben aligha lehetett volna lelkész egy ilyen jelentős állomáson.

Legtovább ez utolsó gyülekezetében munkálkodott. Azmoosban született gyermeke hároméves korában meghalt, de St. Margrethenben is született két gyermeke. Itt élte át a legnehezebb időszakot, az éhség éveit 1816–17-ben. Ebből az időből maradt fenn prédikációja St. Margrethen egyházi levéltárban: melyben az éhínség idején segítségért kiált az Úrhoz. (A kritikus 1817. évben árvíz öntötte el a helységet, a mezőket és termőföldeket. Nyomában kitört a járvány.)

Fäsi 15 esztendősi szolgálata utolsó gyülekezetében újra baljós véget ért. Csaknem 70 évesen megérdemelte volna a nyugdíjat – ehelyett 1823 végén leváltották hivatalából. Lelkészi igazolványában így szól az indoklás 1824-ből: „*a zsinatnál kilenc pontban bepanaszolták*”. Nem ismert, hogyan történt e bepanaszolás, Fäsi elbocsátásának alapjáról mégis képet kaphatunk. Már egy 1813-as vizitációs tudósításban arról olvashatunk, hogy a lelkész ellen reklamáció érkezett, mely szerint durva, sértő szavakat használt. Ilyeneket, mint: tökféj, akasztófára való csibész, tetű. A lelkész bocsánatot kért a neveltlenségért, ígéretet tett a jobbulásra.<sup>65</sup>

Utolsó helyén is pedagógiai feladatokkal foglalkozott, és lelkiismeretesen vezette az anyakönyveket. Senki sem hagyott olyan alapos feljegyzéseket hátra a St. Margrethen gyülekezetének 51 lelkésze közül, mint ő.<sup>66</sup> Nagyfokú szociális érzékenységet tanúsított különösen azok iránt, akik nem tudták látogatni az iskolát, mert hiányzott a ruházatuk.

Az utolsó prédikációjáról 1823. december 19-én a gyülekezet képviselője azt írta, hogy „*nem volt botránysos*”. Tehát korábban előfordult, hogy „*botránysos*”-an prédikált. Ezen azt kell érteni, hogy a szószékről nyilvánosan reagált az őt ért sérelmekre; ezt újabb kritika követte.

1823. december 8-án hagyta el állását St. Margrethenben, s nem volt könnyű döntés, amikor a családi kapcsolatait is felbontotta. A felesége a gyerekekkel Rheineckben talált szállást, Fäsi Augsburgba költözött. Miért tette ezt csaknem hetvenévesen? Mint aggastyánnak egyre több gondoskodásra lett volna szüksége, és volt még három kiskorú gyereke. St. Margrethen falusi viszonyai között szóbeszéd tárgya lett volna. Életének tragédiája, hogy fiatalkori gyarlósága még agg korában is követte.

Egy évvel később az augsburgi magisztrátushoz fordult tartózkodási engedélyért. Kérelmét 1825. március 10-én regisztrálták, és kérték tőle a zürichi igazolást, amit

<sup>65</sup> IMHOOF Walter: 1941. 109.

<sup>66</sup> 1932-ben íródott a könyv, akkor volt 51 lelkésze az említett gyülekezetnek.



meg is kapott. Majd engedélyt kér arra, hogy magántanári tevékenységet folytathasson. Nem engedélyezték – túl öreg, de ismereteit és képességeit sem tartották megfelelőnek a tanári hivatáshoz. A döntés nagyon fájdalmas volt a lelkész számára. Nemcsak azért, mert pedagógiai-didaktikai tudását nem tartották megfelelőnek, jóllehet Galíciában és Magyarországon is épp e területen bizonyított, hanem mindenekelőtt azért, mert életének sebezhető pontjára „*frühere Conduite*” utalt.

Fäsi életének utolsó öt esztendejéről semmi közelebbit nem tudunk. Minden biztonnyal Ausburgban élt. Halála évében (1830-ban) a bajor város szerepelt tartózkodási helyeként. Ulrich fiának esküvőjét 1830. május 4-re tűzték ki Klotenben. Fäsi eltávozott Augsburgból és folytatta útját Konstanzig. Hogy pontosan mikor érkezett a Bódeni tóhoz, nem tudjuk. Aligha feltételezhető, hogy készült volna részt venni fia esküvőjén, mivel a meghívóban rá nem gondoltak sehol. Bizonyos, hogy úgy látta jónak, ha egy ilyen kínos találkozástól megkíméli magát.

Az esküvő másnapján vonult be a halál a családba. A konstanzi halotti anyakönyv szerint 1830. május 5-én du. 1 órakor meghalt 75 éves korában Johann Heirich Fäsi. Május 7-én este 7 órakor temették el. Az okirat tanúi: 1. Leonhard Egly az evangélikus egyház részéről; 2. Conrad Baeseli koporsószállítók nevében.

Ez nyomorúságos temetésre utal, hozzátartozók nélkül.<sup>67</sup>

<sup>67</sup> Johann Heirich Fäsi első házasságából 6 gyermek született, a másodikból 11 (közülük 10 korán meghalt). A legidősebb Jakob (1783), aki a család céhes tradícióját követve tanulta ki a cipész mesterséget. Következett David, az egyetlen utód, akinek még személyes kapcsolata volt Pestalozzival. Az első házasságból születettek sorát a harmadik fiú, Heinrich zárja. Közben születtek: Georg (1790) és egy lány (1792), akik korán meghaltak. A második házasságból születettek: Carl, Ulrich, Conrad, Gottlieb és Anna. A nyolc fiú közül négyen követték a teológiai tradíciót, ketten állami szolgálatba álltak, ketten kézművesek lettek (lelkészek: *David és Carl*; tanárok: *Ulrich és Conrad*; hivatalnokok: *Heinrich és Gottlieb*; kézművesek: *Jakob és Georg*). *Dávid* (1784) az yverdoni Pestalozzi Intézetben dolgozott, és 1806 novemberében lelkésznek választották Sirmachban. Heinrich nyomdász volt, valószínűleg belépett a francia hadseregbe. Katonai karrierjét feladta és Bernben a holland követség titkár lett. *Carl*, a legidősebb fiú a második házasságból, 1793-ban született Galíciában. Teológiát tanult, és sikeres prédikátor lett. Sokan, akik évek óta nem jártak templomba, elmentek őt meghallgatni. Szenzációnak számított az akkor 22 éves ifjú felvilágosodás szellemétől áthatott prédikálása. *Ulrich* is a lelkészi hivatást választotta. Teológiai tanulmányainak lezárása után Lipcsébe és Berlinbe utazott filológiát tanulni. A héber nyelv kutatásával foglalkozott, 1835-ben, Baselben díszdoktorrá avatták. 1831-ben Ulrich Fäsi átvette a latin és görög nyelv oktatását, és mint második legfiatalabb a kollégák közül, ő lett a gimnázium rektora. *Conrad*, aki átélte a nagy utazást Magyarországról Svájcba, szintén teológiát tanult. Egy ideig katechétaként dolgozott Leimbachban. Nagyapja egykori helyén, Thalwilban segédlelkészkedett. Zürichben is prédikált, de végül magántanárként tevékenykedett. Gottlieb 1811-ben. St. Margrethenben született. A kerületi tanácsnál írnok lett. Két Josephsbergben született fiát említi meg a svájci életrajzi lexikon: Karl Wilhelm és Johann Ulrich nevét.

## Összegzés

Megrendítő Johann Heirich Fäsi küzdelmes élete és tragikus halála. Mi válthatta ki benne azt az állandó nyughatatlanságot, amely egyik helyről a másikra űzte őt? Egész életében elkísérte fiatalkori hibája, amit a svájci egyházi hatóságok nem felejtettek el.<sup>68</sup> Talán édesanyja korai elvesztésére vezethető vissza egész életén át tartó nyugtalansága és életének szomorú vége. Pestalozzi Gertrudban személyesítette meg azt a pedagógiai tételét, miszerint a szeretet az emberek iránt, a hála, a béketűrés velük szemben: a gyermek anyjához való viszonyából fakad. Pestalozzi volt az első, aki az anyának ilyen fontos nevelési szerepet tulajdonított. Bizonyos, hogy Balmazújváros első németajkú lelkipásztorának rögzös életútjában más tényezők is szerepet játszhattak. Ezt most nem elemezhetjük tovább.

## Irodalom

- BERECZKI–KOMLÓSI–NAGY: *Neveléstörténet*. Tanárképző Főiskolai Tankönyvek, Bp., 1977.
- BERKES JÓZSEF: *A nagyszékelyi németajkú egyház történetéből*. Kézirat 1934.
- BUCSAY MIHÁLY: *Magyar református papok a bácskai németek között*. (Előadás; Egyháztörténeti Munkaközösség 1984. novemberi ülése.)
- FAESI, ROBERT: *Die Familie Faesi, 1532–1932*. Hrg. Von Robert Faesi. 1932.
- GREENTER, JAKOB: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Schwerzingen- Bottighofen*, 1963. *Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz*. Neuenburg, 1926. Band 3.
- HÓMAN–SZEKFŰ: *Magyar történet VI*. Bp. 1935.
- IMHOOF, WALTER: *Johann Heinrich Fäsi, ein Vetter Pestalozzis (1755–830)*. In: *Zürcher Taschenbuch an das Jahr 1971*. Verlag Buchdruckerei a/d. Sihlen/Zürich S. 88–120.
- KATONA MÁRIA: *Két évszázada Balmazújvároson – a balmazújvárosi németek története*. Balmazújváros, 1997.
- LENGYEL IMRE: *A balmazújvárosi német település – Adatok Balmazújváros szociográfiájához*. Debrecen, 1936.
- LENGYEL IMRE: *Fäsi János Henrik élete és működése hazánkban (1801–1807). Adalék a svájci-magyar művelődési kapcsolatok történetéhez*. Debrecen, 1941.
- MÓDRA LÁSZLÓ: *Adalékok Soltvadkert társadalmának struktúrájához*. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Nagykőrös-Kecskemét 1986/87.
- NAGY-PÁL ISTVÁN: *Soltvadkert*. Soltvadkert 1975.
- NAGY SÁNDOR (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*, 3. Akadémiai, Bp. 1978.
- PUNGUR BÉLA: *Adalékok a hartai református egyház történetéhez*. In: GALLÉ TIBOR: *Adalékok Harta történetéhez*. Bp. 1983.
- Sämtl. Werke Bd. 13*. Berlin, 1932. S. 58.
- SCHEYER, ARTHUR: *Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde St. Margarethen*. St. Margarethen: Evangelische Kirchenvorsteherchaft, 1973.

<sup>68</sup> IMHOOF, Walter: i. m. 111.

SCHMIDT, GEORG: *Zwischenstation Balmazújváros I.* – Zur Geschichte der Semlaker Deutschen, Semlak- Heimatbrief, 10. Folge Juli 1993.

SCHMIDT, GEORG: *Zwischenstation Balmazújváros II.* – Heimatbrief 11. Folge April 1994.

*Stammbuch S. 198.*

*Unsere Kirche Azmoos*

WEIDLEIN JÁNOS: *A tolnamegyei német telepítések.* In: HOLUB József (szerk.): *Tolna vármegye múltjából.* Pécs 1937.

ZWICKY, HANS JAKOB: *Chrinik der Gemeinde Thalwil.* Thalwil, Gemeindeverwaltung, cop. 1995.

**Levéltári források és rövidítések:**

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára = BKKMÖL

Balmazújvárosi Német Református Egyház = BNRE

Nagyszékelyi Református Egyház = NSZRE

Ráday Levéltár = RL

Soltvadkerti Ref. Egyház irattára = SVRE

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára = TtREL

Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára = TMÖL

BKKMÖL V. 374. Adófőkönyvek, 1826/27. 1827/28.

BNRE Keresztelési anyakönyv I. / Balmazújvárosi Német Református Egyház /

NSZRE Családkönyv I. 1720-1830.

NSZRE Családkönyv II. 1831-1849. Keck Dániel idején

RL Szász Károly püspök vizitációja, IV/2. Külső-somogyi egyházmegye, Nagyszékely

SVRE (Soltvadkerti Ref. Egyház irattára) I. Vegyes anyakönyv 1786-tól

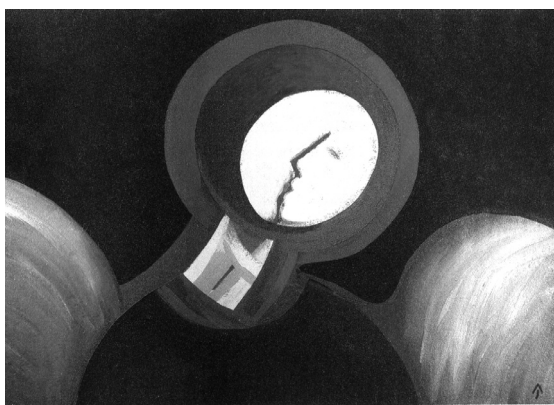
SVRE – A vadkerti ev. reform. egyház története keletkezésétől 1745-től 1891-ig, Írta: Kiss Adolf-lelkész, 1891 március hónapban Méltóságos és Főtisztelendő Szász Károly Dunamelléki Reform. Egyházkerület püspökének egyházunkban ünnepélyes látogatásának alkalmára. Kézirat.

TtREL I. 8. c. 13. A balmazújvárosi "volt német" ref. egyház rövid története

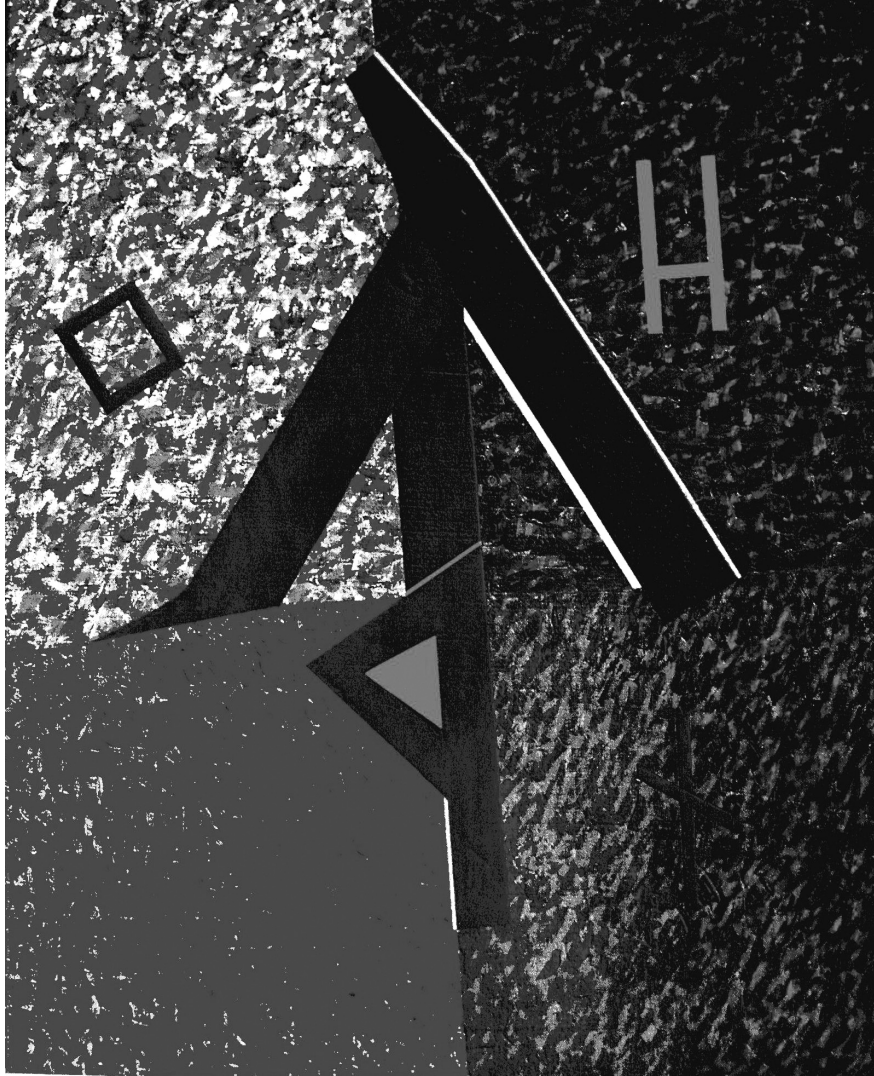
TtREL I. 8. d. 2.

TtREL I.1.aa. 2. 115. p. 1766. augusztus 12.

TMÖL Községi Monográfiák 18. Nagyszékely



Aknay János: *Órangyal*



*Aknay János: Ballada*